

JOLANTA LISEK-MICHALSKA
MARCIN LIPIEC
ANNA OLCZYK
Uniwersytet Łódzki

OCENA METODOLOGICZNEJ I PRAKTYCZNEJ JAKOŚCI FOKUSA – PROPOZYCJA PROCEDURY

Streszczenie

Naczelnym celem praktyków badań FGI jest pozyskanie informacji umożliwiających zleceniodawcom badań rozstrzygnięcie pytań problemowych lub problemów decyzyjnych – uzyskanie informacji różnorodnych, nasyconych i unikalnych. Na podstawie naszych badań stwierdzamy, że na jakość merytoryczną badania FGI wpływa siła aktywacji poszczególnych efektów grupowych. Precyzując, wymiar nasycenia informacji jest regulowany przez siłę aktywacji efektu stymulacji i śnieżnej kuli, z kolei dwa pozostałe wymiary (różnorodność i unikalność informacji) są pochodną stopnia nasilenia efektu bezpieczeństwa, spontaniczności oraz syndromu grupowego myślenia. Skoro istnieje przełożenie między metodologiczną a praktyczną jakością badania FGI, warto poszukiwać czynników mogących różnicować siłę aktywacji efektów grupowych. Nasz artykuł jest propozycją uwzględniającą wskaźniki i zasady pozwalające w sposób zobjektywizowany sprawdzić, czy analizowana zmienna (np. cecha osobowości dyskutanta) jest czynnikiem faktycznie różnicującym nasilenie efektów grupowych i tym samym pośrednio oddziałującym na praktyczną jakość badania FGI.

Słowa kluczowe: fokus group interview, dynamika grupowa, jakość badań fokusowych

* jolanta_lisek@wp.pl

WPROWADZENIE

Celem artykułu jest przedstawienie propozycji sposobu oceniania metodologicznej i praktycznej (merytorycznej) jakości badań fokusowych. Przyjmując za punkt wyjścia naszych rozważań szczególną cechą tego typu badania, mianowicie fakt, że uzyskiwany przez badacza materiał jest produktem grupy, a nie sumą indywidualnych wypowiedzi uczestników, uznaliśmy, że właśnie od sposobu, w jaki funkcjonuje w trakcie sesji grupa fokusowa zależy wartość zgromadzonych informacji. Naturalnie mamy świadomość że to, co zachodzi w trakcie sesji w badanych i pomiędzy nimi jest uzależnione także od innych czynników, chociażby takich jak zachowanie moderatora, scenariusz, warunki, w jakich odbywa się badanie, znaczenie, jakie dyskutowanym problemom przypisują badani i jeszcze wielu innych. Jednak w naszym projekcie akcent został położony właśnie na grupę i zachodzące w niej relacje i ich wpływ na jakość uzyskanego materiału. Dlatego też pod pojęciem „metodologiczna” jakość fokusa rozumiemy tutaj stopień nasilenia (in. siłę aktywacji) efektów grupowych, a jakość „praktyczna” (in. merytoryczna) to stopień bogactwa informacji uzyskanych z wykorzystaniem tej metody, określane na wymiarze różnorodności, unikalności i nasycenia.

Próba opracowania autorskiej propozycji oceny jakości badania FGI (fokus group interview) została podyktowana głównie brakiem publikacji w zakresie tej problematyki przy stałej eksploatacji badań fokusowych zarówno w obszarze marketingu jak i badań społecznych. Tym samym naszym celem jest uzupełnienie literatury koncentrującej się dotychczas na przedstawieniu sposobu realizacji omawianej metody o refleksję nad jakością fokusa. W końcowej części artykułu zaprezentujemy fragmenty wyników badań własnych przeprowadzonych techniką eksperymentu naturalnego, relacjonujące zależność między siłą aktywacyjną poszczególnych efektów grupowych (czyli jakością metodologiczną fokusa), a wymiarami praktycznej (merytorycznej) jakości fokusa.

Schemat postępowania badawczego przedstawiał się następująco:

Zadanie pierwsze polegało na ustaleniu, czy i w jaki sposób profil osobowości dyskutanta ujmowany na wymiarze konformizm – nonkonformizm, diagnozowany na podstawie wyników Kwestionariusza KANH-III różnicuje następujące wymiary funkcjonowania badanego w moderowanej dyskusji: 1) częstość werbalizacji wypowiedzi opozycyjnych (odmiennych od opinii poprzedników), 2) częstość werbalnych reakcji potakujących, 3) częstość artykulacji wypowiedzi stymulujących grupę do śmiechu, 4) częstość wtrąceń (wejść w słowo), 5) liczbę skojarzeń projekcyjnych wygenerowanych przez dyskutanta na potrzeby techniki chińskiego portretu, 6) częstość bezpośrednich nawiązań do wypowiedzi roz-

mówców, a także 7) częstość kierowania pytań do interlokutorów oraz 8) łączną liczbę wypowiedzi wygenerowanych przez dyskutanta.

Zadanie drugie miało umożliwić sprawdzenie, czy profil osobowości dyskutantów różnicuje stopień nasilenia wybranych efektów grupowych: efektu stymulacji, śnieżnej kuli, spontaniczności, bezpieczeństwa, grupowego myślenia i konformizmu normatywnego.

I wreszcie (zadanie trzecie) polegało na ustaleniu, czy metodologiczna jakość fokusa (rozumiana jak wyżej) przekłada się na jego jakość praktyczną (zysk informacyjny).

Pomiaru relatywnej siły aktywacyjnej analizowanych efektów grupowych dokonano na podstawie wskaźników obserwacyjnych i socjometrycznych, natomiast relatywne bogactwo informacyjne oceniano korzystając z procedur kodowania materiału jakościowego. Warto też wyjaśnić, dlaczego w niniejszym artykule posługujemy się pojęciem „relatywnej siły aktywacji efektów grupowych” oraz „relatywnego bogactwa informacyjnego”. Otóż nie jesteśmy w stanie wyznaczyć absolutnych progów określających zakres liczbowy, np. wysokiej siły aktywacji efektu śnieżnej kuli, czy niskiego stopnia unikalności zebranych informacji, gdyż niewielka liczba zrealizowanych w ramach projektu badawczego sesji FGI ($n=5$) nie uprawnia do sporządzenia normalizacji dla globalnej metodologicznej i praktycznej jakości fokusa, jak i również poszczególnych wymiarów tych konstruktywów. Wypracowana procedura konkretyzacji efektów grupowych z uwagi na brak normalizacji nie upoważnia do wyrażenia stwierdzenia, że w danej grupie A określony efekt zaaktywizował się na niskim, przeciętnym lub wysokim poziomie. Uprawnia jednak do sformułowania spostrzeżenia, że stopień nasilenia danego efektu w określonej grupie jest wyższy, niższy albo porównywalny na tle innej grupy lub grup FGI.

Wymóg pogodzenia ilościowych wskaźników konkretyzujących siłę aktywacji efektów grupowych i jakościowych wskaźników konkretyzujących praktyczną jakość badania FGI osiągnięto na drodze zastosowania eksperymentu naturalnego polegającego na realizacji pięciu sesji FGI prowadzonych zgodnie z poczynionymi przez nas założeniami tradycyjnej i eksperymentalnej konwencji FGI (wątek ten zostanie dokładniej omówiony w dalszej części opracowania). Zachowując istotę badania FGI (tj. pozyskanie materiału na drodze generowania informacji przez wzajemnie oddziałujących na siebie dyskutantów) zachowano jego jakościowy status. Natomiast nałożenie na scenariusz merytoryczny określonych warunków odnoszących się do sposobu kierowania dyskusją przez moderatora (in. warunków eksperymentalnej konwencji FGI) zapewniło aranżację sytuacji badawczej umożliwiającej dokonanie zobiektywizowanych porównań międzygrupowych

w zakresie nasilenia efektów grupowych i wewnątrzgrupowych w zakresie częstości wybranych zachowań dyskutantów, np. częstości kierowania pytań do rozmówców.

W ramach naszego projektu badawczego zrealizowano 5 sesji fokusowych z udziałem młodzieży o porównywalnym kilkumiesięcznym stażu funkcjonowania w nowej dla siebie przestrzeni instytucjonalnej. Wybór tematu będącego przedmiotem dyskusji (obraz polskiego systemu edukacji w oczach młodzieży) nie był przypadkowy. Każdy z badanych dysponował osobistymi doświadczeniami nabytymi w procesie przystosowywania się do wymogów nowej roli, stąd każdy z nich występował w charakterze znawcy tematu (eksperta w sprawie) i w konsekwencji dysponował wiedzą umożliwiającą aktywne włączenie się do dyskusji. Najogólniej rzecz ujmując, dobór uczestników opierał się na kryterium merytorycznym (wspólnota doświadczeń edukacyjnych), demograficznym (zbliżony wiek osób badanych) i kryterium metodologicznym (wyniki uzyskane przez badanych w wymiarze konformizmu-nonkonformizmu). Dla uzyskania materiału umożliwiającego realizację zaplanowanych celów metodologicznych grupy były wewnętrznie homogeniczne i zewnętrznie zróżnicowane pod względem wymiaru osobowości konformizm – nonkonformizm. Wszystkie sesje były prowadzone przez tego samego moderatora i w tej samej przestrzeni (Pracownia Badań Fokusowych Instytutu Socjologii UŁ). Moderator posługiwał się scenariuszem, w którym uwzględniono płaszczyznę merytoryczną i metodologiczną. Dokładniejszy opis zastosowanych konwencji tradycyjnej i eksperymentalnej zamieszczamy w dalszej części artykułu.

Finalnym rezultatem opisywanego projektu badawczego było uporządkowanie pięciu zrealizowanych sesji na wymiarze globalnej jakości metodologicznej i na wymiarze globalnej praktycznej jakości FGI. Celem dokonania pomiaru globalnej jakości metodologicznej, każdą sesję oceniano na 6 wymiarach analitycznych określających relatywną siłę aktywacji efektu bezpieczeństwa, spontaniczności, stymulacji, śnieżnej kuli, konformizmu normatywnego oraz syndromu myślenia grupowego, poprzez przypisanie jej w obrębie każdego wymiaru rangi z zakresu 1–5. Rangę 1 przypisywano wtedy, gdy dana grupa FGI ulokowała się na tle czterech pozostałych na ostatnim miejscu pod względem stopnia nasilenia danego pozytywnego efektu grupowego (efektu bezpieczeństwa, spontaniczności, śnieżnej kuli, stymulacji) i wtedy, gdy dana grupa usytuowała się na pierwszym miejscu pod względem siły aktywacji negatywnego efektu grupowego (konformizmu, czy syndromu grupowego myślenia). W rezultacie globalna jakość metodologiczna fokusa jest różnicą między sumą rang przypisaną konkretnej grupie na czterech wymiarach nasilenia pozytywnych efektów (zakres

4–20 punktów, gdzie 20 oznacza najwyższą globalną siłę aktywacji pozytywnych efektów) a sumą rang przypisanych tej grupie na dwóch wymiarach nasilenia negatywnych efektów (zakres 2–8 punktów, gdzie 8 punktów oznacza najwyższą globalną siłą aktywacyjną efektów negatywnych). Zatem w przypadku 5 sesji maksimum dla metodologicznej jakości fokusa wynosi 18 punktów (działanie: 20–2), zaś minimum jest równe 4 punkty (działanie: 4–8). Jeśli przedmiotem analizy jest porównanie 5 sesji, to metodologiczna jakość fokusa przyjmuje wartości z zakresu –4 do 18 i im bliższa jest 18, tym jakość ta jest lepsza. Jeśli naszym celem jest porównanie 5 sesji pod kątem jakości praktycznej, to z kolei można zauważyć, iż jakość ta jest obliczana jako suma rang z zakresu 1–5 na trzech wymiarach analitycznych: różnorodności, unikalności i nasycenia pozyskanych informacji. Stąd, jakość merytoryczna może przyjmować wartości z zakresu 3–15 i im bliższa jest 15, tym jakość ta jest lepsza.

Na potrzeby badań przyjęliśmy w oparciu o literaturę, że do pozytywnych efektów grupowych zalicza się: efekt stymulacji, śnieżnej kuli, bezpieczeństwa oraz spontaniczności [Malinowski, 2007], a do negatywnych z kolei konformizm i syndrom grupowego myślenia [Oyster, 2002 za: Steiner 1972]. Warto w tym miejscu podkreślić, nieco wybiegając w przód, że, jak wykazały wyniki naszych badań, proponowany w literaturze podział na pozytywne oraz negatywne efekty grupowe w przypadku badań fokusowych wiąże się z pewnymi ograniczeniami. Dla przykładu – nadmiarowo silna aktywacja pozytywnych efektów emocjonalnych – efektu bezpieczeństwa i spontaniczności może stymulować dyskutantów do nawiązywania ze sobą luźnych, towarzyskich konwersacji i tym samym przyczynić się do tego, że pole dyskusji jest wypełniane wątkami dygresyjnymi, a nie wypowiedziami zgodnymi z intencją moderatora i pozwalającymi zaspokoić zapotrzebowanie informacyjne badacza. Innymi słowy nadmiarowa siła aktywacji efektów emocjonalnych może odciągać badanych od właściwego zadania, tj. generowania wypowiedzi, a także pogłębiania, uzupełnienia, komentowania lub dokonywania klaryfikacji poglądów podzielanych przez rozmówców.

DYNAMIKA GRUPOWA – EFEKTY GRUPOWE A METODOLOGICZNA JAKOŚĆ FOKUSA

Podstawową właściwością badania fokusowego jest fakt, że informacje generowane w trakcie sesji są wynikiem wspólnej pracy dyskutantów, stanowiąc skutek dynamiki grupowej, czyli całokształtu uświadomionych lub pozostających poza świadomością badanych interakcji zachodzących między nimi [Nikodem-

ska-Wołownik, 1999]. Na potrzeby własnych badań doprecyzowaliśmy powyższą definicję przyjmując, że interakcje te są modyfikowane przez właściwości strukturalne grupy. Przyjeliśmy, że interakcjami rozgrywającymi się w obrębie grupy fokusowej jest np. kierowanie pytań do innych dyskutantów (interakcja uświadomiona), werbalne potakiwania (interakcja uświadomiona lub zachowanie odruchowe), zaś do kategorii właściwości grupy można przykładowo zaliczyć stopień nasycenia atmosfery relacji wewnątrzgrupowych odczuciami sympatii, mierzony za pomocą własnego wskaźnika socjometrycznego. Z naszych badań wynika bowiem między innymi, że wyłonienie się w grupie dyrektywnej jednostki, kontestującej opinie innych i absolutyzującej słusność własnych racji może doprowadzić do zawiązania się koalicji. Możliwe, że dyrektywny styl prezentacji poglądów może być interpretowany przez rozmówców jako zagrożenie dla spójności grupy lub zapędy do praktykowania autorytarnego stylu kierowania dyskusją i negacji słusności konwencjonalnych poglądów. Stąd wyłonienie się w strukturze grupowej roli dyrektywnego opozycjonisty może stymulować pozostałych jej członków do jednoczenia się w koalicję, a rezultatem ścierania się przeciwstawnych opinii może być, np. utrzymywanie wysokiego pobudzenia w grupie i w efekcie uzyskanie większej dawki informacji. Z kolei nadmiarowe nasycenie atmosfery kontaktów wewnątrzgrupowych odczuciami sympatii może być siłą wstrzymującą badanych przed werbalizacją odmiennych przekonań, gdyż odmienne opinie mogą być przyczynkiem do konfliktu, spadku spójności grupowej i zaostrzenia obaw i niepokojów wiążących się z uczestnictwem w danej grupie.

Prawidłowa dynamika grupowa powinna odznaczać się poniższymi właściwościami:

- odpowiednim poziomem aktywności poszczególnych dyskutantów – nie za dużym, by uniknąć monopolizacji dyskusji przez pojedyncze osoby i nie za małym, by zapobiegać utracie informacji wskutek ich wycofywania się,
- dominacją relacji badany – grupa nad relacją badany – moderator, by nie stracić charakteru zogniskowanego wywiadu grupowego na rzecz wywiadów indywidualnych,
- inicjatywą uczestników w podejmowaniu polemiki z pozostałymi osobami lub inicjatywą polegającą na wspieraniu opinii interlokutorów dodatkowymi argumentami,
- swobodną ekspresją odczuwanych emocji,
- życzliwą postawą uczestników spotkania wobec pozostałych badanych, zachęcającą ich do zabierania głosu w dyskusji.

W literaturze podkreśla się, że bezpośrednim następstwem dynamiki grupowej są efekty grupowe [Malinowski, 2007]. Można zatem wnioskować, że efekty grupowe są następstwem świadomych lub nieświadomych interakcji rozgrywających się między dyskutantami, a zatem próba konkretyzacji siły aktywacji negatywnych i pozytywnych efektów grupowych na podstawie wymiarów funkcjonowania dyskutanta, np. werbalizacji reakcji potakujących (in. wymiarów opisujących konkretne interakcje zachodzące między dyskutantami) wydaje się zasadna z teoretycznego punktu widzenia. Co więcej integrując 2 poniższe przesłanki: 1) metodologiczna jakość fokusa jest ujmowana jako stopień nasilenia efektów grupowych, 2) efekty grupowe są bezpośrednim następstwem dynamiki grupowej, można stwierdzić, że metodologiczna jakość FGI jest dokonywaną przez badacza oceną poprawności dynamiki grupowej. Dynamika ta jest tym bardziej prawidłowa, im rejestruje się większą siłę aktywacji pozytywnych efektów grupowych i mniejsze nasilenie efektów negatywnych z zastrzeżeniem, że nadmiarowa siła aktywacji efektów emocjonalnych może skutkować redukcją nasilenia efektu stymulacji oraz śnieżnej kuli. Ocena poprawności dynamiki grupowej powinna zatem uwzględniać przejawy tej dynamiki, czyli pozytywne i negatywne efekty grupowe, a ściślej ich siłę aktywacyjną. Z kolei ocena stopnia nasilenia wybranych efektów powinna bazować na częstości obserwowalnych zachowań dyskutantów, np. częstości artykulacji odmiennych przekonań. Mamy nadzieję, że powyższe rozważania w wystarczającym stopniu ukazałyśmy dysfunkcje zaznaczające się między pojęciami metodologicznej jakości FGI, dynamiki grupowej i efektów grupowych. Zatem dynamika grupowa i jej następstwa – efekty grupowe – są „dziełem” grupy, a metodologiczna jakość FGI (podobnie jak jakość praktyczna) jest konstruktem tworzonym przez badacza, który opisuje poprawność dynamiki grupowej oraz stopień nasilenia efektów grupowych.

PROCEDURA OCENY METODOLOGICZNEJ JAKOŚCI FOKUSA

Poniżej prezentujemy proponowany przez nas sposób oceny metodologicznej jakości fokusa. Analizę rozpoczniemy od przedstawienia propozycji diagnozy nasilenia pozytywnych efektów grupowych, przechodząc dalej do efektów negatywnych.

Przyjętą przez nas jednostką analizy jest każda wypowiedź dyskutanta wygenerowana w toku danej sesji badawczej. Przy tym za wypowiedź uznaliśmy każdą reakcję werbalną, poczynając od pojedynczego słowa, a kończąc na rozbudowanej narracji oraz każdy komunikat paralingwistyczny (np. mhm, aha) interpretowany

kontekstualnie jako wyraz potwierdzenia lub zaprzeczenia. Ponadto w sytuacji, gdy wypowiedź dyskutanta zostaje przerwana przez niego lub innego rozmówcę na okres nie dłuższy niż trzy sekundy i jest kontynuowana, traktujemy to ją jako jedną jednostkę.

Celem operacjonalizacji 4 pozytywnych efektów grupowych (efektu bezpieczeństwa, spontaniczności, stymulacji, śnieżnej kuli) zastosowaliśmy procedurę sędziów kompetentnych z udziałem wykładowców z Katedry Metod i Technik Badawczych Instytutu Socjologii UŁ. Zadanie sędziów polegało na oszacowaniu na pięcio-stopniowej skali stopnia, w jakim dany wskaźnik charakteryzujący wybrany aspekt dynamiki badania fokusowego pozwala na pomiar każdego z wyżej wymienionych efektów grupowych. Założyliśmy, że ten sam wskaźnik może cechować więcej niż jeden efekt, przy czym stopień, w jakim wskaźnik naznacza różne efekty może być zróżnicowany. Sędziowie szacowali adekwatność powiązania wskaźnika z efektem na 5-stopniowej skali: 1 – zdecydowanie nie opisuje, 2 – raczej nie opisuje, 3 – trudno powiedzieć, 4 – raczej opisuje albo 5 – zdecydowanie opisuje. Przyjęto, że wskaźnik pozwala na pomiar nasilenia danego efektu grupowego, jeżeli dla konkretnej kombinacji wskaźnika i efektu co najmniej 4 spośród 7 sędziów wybrało odpowiedź „raczej opisuje” lub „zdecydowanie opisuje”. Sędziowie oceniali 9 wskaźników: całkowity czas upływający między następującymi po sobie wypowiedziami kolejnych badanych, całkowity czas upływający od chwili zadania pytania przez moderatora a pojawieniem się pierwszej reakcji werbalnej ze strony grupy, liczbę: reakcji śmiechu, pytań skierowanych do innych dyskutantów, wypowiedzi odmiennych od opinii poprzedników, badanych reagujących werbalnie na pytania moderatora, wypowiedzi udzielonych przez całą grupę na pytania moderatora, wtrąceń i bezpośrednich nawiązań do wypowiedzi rozmówców. Sędziowie oceniali związek wymienionych wskaźników z czterema zdefiniowanymi na potrzeby tej procedury efektami grupowymi:

– efekt stymulacji – „ujawnia się w interakcjach uczestników spotkania, wypowiedź każdego członka dociera do innych i pobudza ich do działania” [Malinowski, 2007],

– efekt spontaniczności – ujawnia się w udzielaniu szybkich, odruchowych reakcji werbalnych oraz uniezależnieniu formułowanych poglądów (zarówno ich treści i formy) od realnych lub wyobrażonych oczekiwań innych członków grupy,

– efekt śnieżnej kuli – „ujawnia się w narastaniu informacji wokół jakiegoś wątku na skutek dołączania do niego komentarzy innych osób” [Malinowski, 2007],

– efekt bezpieczeństwa – manifestuje się w uogólnionym dla grupy poczuciu funkcjonowania w przestrzeni odczuwanej jako bezpieczna.

Z uwagi na to, że różne wskaźniki mogą w zróżnicowanym stopniu mierzyć ten sam efekt, obliczyliśmy dla wszystkich istotnych kombinacji: wskaźnik – efekt średnią arytmetyczną. Konstrukcję wzoru wyrażającego orientacyjne nasilenie efektu oparto na sumie iloczynów: średniej dla danej kombinacji wskaźnik – efekt oraz rangi definiującej miejsce, na którym konkretna grupa FGI ulokowała się na tle pozostałych grup pod względem wielkości określonego wskaźnika. Z uwagi na to, że zrealizowano 5 sesji, ranga ta przyjmuje wartości z zakresu 1–5, gdzie 5 oznacza wielkość wskaźnika najkorzystniejszą dla dynamiki badania.

Oszacowania dokonane przez sędziów kompetentnych pozwoliły wypracować podane niżej wzory określające orientacyjne nasilenie danego efektu:

$$ST = \sum (4,4 \bullet W_1) + (3,4 \bullet W_2) + (3,4 \bullet W_3) + (3 \bullet W_4) + (4,4 \bullet W_5) + (3,6 \bullet W_6) + (3,3 \bullet W_7) \quad (1)$$

$$(3,1 \bullet W_1) + (3,1 \bullet W_3) + (3,9 \bullet W_4) + (3,7 \bullet W_5) + (4,3 \bullet W_6) + (3,7 \bullet W_8) \quad (2)$$

$$\acute{S}K = \sum (3,9 \bullet W_1) + (3,1 \bullet W_2) + (3,4 \bullet W_5) + (3,4 \bullet W_6) \quad (3)$$

$$\sum (3,1 \bullet W_6) + (3,3 \bullet W_2) + (4,1 \bullet W_8) + (3,3 \bullet W_9) \quad (4)$$

gdzie:

ST – efekt stymulacji,

SP – efekt spontaniczności,

ŚK – efekt śnieżnej kuli,

B – efekt bezpieczeństwa,

R – miejsce, na jakim dana grupa fokusowa ulokowała się na danym wymiarze.

Indeksy dolne wprowadzono celem oznaczenia poszczególnych wskaźników:

1) odsetek komentarzy bezpośrednio nawiązujących do opinii rozmówców, czyli ich liczba podzielona przez N_c – całkowitą liczbę wypowiedzi wygenerowanych przez grupę jako całość na przestrzeni całego badania. Przy wyliczaniu nawiązań uwzględniono te, które zaczynały się od powtórzenia ostatnich słów poprzednika, ale jednocześnie zawierały nowe treści lub bezpośrednio korespon-

dowały z wypowiedziami rozmówców, np. *jak powiedział Michał, jak wcześniej zauważono, ja też mam podobne doświadczenia, mnie to również kojarzy się z... podobnie jak Kasia...*,

2) liczba wypowiedzi wygenerowanych przez grupę jako całość na 3 pytania moderatora z konwencji eksperymentalnej,

3) uśredniony dla konwencji eksperymentalnej odsetek badanych zabierających głos – wartość wskaźnika wyliczano w podany sposób: dla każdego z 3 bloków tematycznych (tj. 3 części eksperymentalnej konwencji fokusa) oddzielnie określano liczbę rozmówców przynajmniej raz zabierających głos, sumowano te wartości, a uzyskaną sumę dzielono przez maksymalną teoretyczną liczbę aktywnych rozmówców – iloczyn liczby części eksperymentalnej konwencji fokusa ($n=3$) oraz liczebności grupy (N), a wynik ilorazu mnożono razy 100%,

4) odsetek reakcji śmiechu – liczba tych reakcji podzielona przez N_c ,

5) odsetek pytań skierowanych do rozmówców – liczba tych pytań podzielona przez N_c ; przy liczeniu pytań, uwzględniono wyłącznie te, które spowodowały rozmówców do udzielenia na nie odpowiedzi,

6) odsetek wtrąceń – liczba wejść w słowo podzielona przez N_c ; uwzględniono wszystkie wtrącenia (tzn. wejścia w słowa) niezależnie, czy wypowiedź dyskutanta A została przerwana reakcją badanego B chwilowo, czy nieodwracalnie; w przypadku wtrącenia potakującego (np. *dokładnie*) lub opozycyjnego (np. *nie, tak to nie działa*) kwalifikowano wypowiedzi do obu kategorii: 1) do wtrąceń i 2) do wypowiedzi potakujących albo opozycyjnych, zaś pozostałe wtrącenia kwalifikowano wyłącznie do jednej kategorii,

7) odsetek wypowiedzi opozycyjnych – liczba odmiennych przekonań podzielona przez N_c ; uznaliśmy, że wypowiedź opozycyjna nie może się ograniczać do komunikatu, typu *nie* lub *nie, bo nie* (pozbawionego uzasadnienia); nie musi koniecznie zawierać formalnego zwrotu (np. *nie zgadzam się z tym, mam inne zdanie na ten temat, niekoniecznie tak jest*), ale jej treść wskazuje, że ukryta w niej intencja jest odmienna od przekonania wyłaniającego się z opinii rozmówcy/rozmówców;

8) łączny czas upływający między następującymi po sobie opiniami kolejnych dyskutantów podzielony przez T_k , tj. czas trwania konwencji eksperymentalnej badania FGI wyrażony w sekundach

9) całkowity czas upływający od momentu zadania pytania przez moderatora, a pojawieniem się pierwszej reakcji werbalnej ze strony dowolnego dyskutanta, podzielony przez T_k .

W poniższej tabeli przedstawiono wypracowaną na podstawie procedury sędziów kompetentnych konkretyzację efektów grupowych oraz średnią orienta-

cyjnie określającą, w jakim stopniu dany wskaźnik pozwala na pomiar nasilenia danego efektu.

TABELA 1. Pomiar pozytywnych efektów grupowych

Lp.	WSKAŹNIK	EFEKT GRUPOWY
1	Liczba bezpośrednich nawiązań	Efekt stymulacji (4,4) Efekt śnieżnej kuli (3,9) Efekt spontaniczności (3,1)
2	Łączna liczba wypowiedzi udzielonych przez grupę na pytania moderatora	Efekt stymulacji (3,4) Efekt śnieżnej kuli (3,1)
3	Liczba badanych udzielających odpowiedzi na pytania moderatora	Efekt stymulacji (3,4)
4	Liczba reakcji śmiechu	Efekt spontaniczności (3,9) Efekt stymulacji (3,0)
5	Liczba pytań skierowanych do innych dyskutantów	Efekt stymulacji (4,4) Efekt spontaniczności (4,3) Efekt śnieżnej kuli (3,4)
6	Liczba wtrąceń	Efekt spontaniczności (4,3) Efekt stymulacji (3,6) Efekt śnieżnej kuli (3,4) Efekt bezpieczeństwa (3,1)
7	Liczba wypowiedzi opozycyjnych	Efekt stymulacji (3,3) Efekt bezpieczeństwa (3,3)
8	Czas upływający między następującymi po sobie wypowiedziami kolejnych dyskutantów	Efekt bezpieczeństwa (4,1) Efekt spontaniczności (3,7)
9	Czas upływający od momentu zadania pytania przez moderatora, a pojawieniem się pierwszej reakcji werbalnej ze strony grupy	Efekt bezpieczeństwa (3,3)

Źródło: opracowanie własne

Następnie uzyskane wyniki zostały skonsultowane z praktykami badań FGI. Praktycy uznali, że wybory sędziów, czyli ustalone przez nich relacje między wskaźnikiem a efektem są trafne. W ten sposób ugruntowano trafność propozycji konkretyzacji pozytywnych efektów grupowych.

Celem oszacowania relatywnego nasilenia efektu stymulacji w grupach FGI, zastosowano zestaw 7 wskaźników: odsetek wypowiedzi bezpośrednio nawiązujących do opinii innych rozmówców (W_1), liczba wypowiedzi wygenerowanych przez grupę jako całość podczas eksperymentalnej konwencji badania (W_2), uśredniony dla całej konwencji eksperymentalnej odsetek badanych zabierających głos (W_3), odsetek reakcji śmiechu (W_4), pytań skierowanych do innych dyskutantów (W_5), wtrąceń (W_6) i odmiennych przekonań (W_7). Decyzją

sędziów kompetentnych, za pomocą tych wskaźników można ocenić nasilenie efektu stymulacji przejawiającego się w tym, że wypowiedź danego dyskutanta dociera do innych osób, wyzwalając w nich motywację do działania, a ściślej do werbalizacji produktów własnej aktywności umysłowej, np. opinii, czy skojarzeń [Lisek-Michalska, 2007].

Z kolei relatywne nasilenie efektu śnieżnej kuli w grupach fokusowych, którego istotą jest generowanie informacji w oparciu o posiadane dane [Malinowski, 2007] sędziowie kompetentni oszacowali na podstawie zestawu 4 wskaźników takich jak: odsetek bezpośrednich nawiązań (W_1), łączna liczba wypowiedzi wygenerowanych przez grupę podczas eksperymentalnej konwencji badania (W_2), odsetek pytań skierowanych do rozmówców (W_3) i wejść w słowo (W_6). Uzyskane rozstrzygnięcie wskazujące, że wszystkie 4 wskaźniki efektu śnieżnej kuli zostały również przyporządkowane do efektu stymulacji może sugerować, że istnieje ścisła relacja między tymi efektami. Siła aktywacji efektu śnieżnej kuli może świadczyć o poziomie kooperacji w grupie (ibidem). Warunkiem inicjacji współpracy przejawiającej się w dobudowywaniu do generowanych wypowiedzi nowych komentarzy jest angażowanie zasobów uwagi dowolnej, a to z kolei wymaga wzbudzenia i podtrzymywania motywacji zadaniowej. I tak, dostatecznie silną aktywację efektu stymulacji można traktować jako wyjściowy warunek wystąpienia efektu śnieżnej kuli, a oba te efekty można w naszej opinii odnieść do zadaniowego wymiaru funkcjonowania dyskutantów.

Z kolei celem dokonania oceny relatywnego nasilenia efektu bezpieczeństwa, czyli uogólnionego dla grupy poczucia funkcjonowania w przestrzeni sytuacyjnej i interakcyjnej wzbudzającej komfort psychiczny, sędziowie zaproponowali zestaw 4 wskaźników: odsetek wtrąceń (W_6) i odmiennych opinii (W_7), łączny czas upływający między następującymi po sobie wypowiedziami kolejnych rozmówców (W_8) i całkowity czas upływający od momentu zadania pytania przez moderatora a pojawieniem się pierwszej reakcji werbalnej dowolnego rozmówcy (W_9).

Natomiast w celu oceny relatywnej siły aktywacyjnej efektu spontaniczności, którego istotą ujawnia się w udzielaniu szybkich, odruchowych reakcji werbalnych i uniezależnieniu treści lub formy artykułowanych opinii od rzeczywistej lub wyobrażonej presji oczekiwań innych członków grupy, sędziowie zaproponowali zestaw 6 podanych wskaźników: odsetek bezpośrednich nawiązań do wypowiedzi rozmówców (W_1), uśredniony dla eksperymentalnej konwencji odsetek dyskutantów zabierających głos (W_3), odsetek reakcji śmiechu (W_4), pytań skierowanych do innych badanych (W_5), wtrąceń (W_6) oraz łączny czas upływający między następującymi po sobie wypowiedziami kolejnych dyskutantów (W_8).

Brak kompletnych założeń teoretycznych odnoszących się do istoty fokusów, utrudnia wyszczególnienie atrybutów „dobrego badania FGI” oraz powoduje, że każda taka propozycja jest obciążona dużą dozą subiektywizmu. W naszym odczuciu lepsza jakość metodologiczna fokusa wiąże się z wyższym nasileniem efektu stymulacji, śnieżnej kuli, spontaniczności, jak i bezpieczeństwa oraz niższym nasileniem grupowego myślenia i konformizmu normatywnego. Uwzględniając wskaźniki pozytywnych efektów grupowych można sprecyzować, że lepszy jest fokus, w którym występuje większa liczba: bezpośrednich nawiązań, wypowiedzi wygenerowanych przez grupę na pytania moderatora, dyskutantów werbalizujących swoje przekonania, reakcji śmiechu, pytań do innych rozmówców, wtrąceń, odmiennych poglądów, a także krótszy czas upływający od momentu zadania pytania przez moderatora, a pierwszą reakcją werbalną grupy i krótszy czas między następującymi po sobie wypowiedziami kolejnych rozmówców. Należy jednakże podkreślić, że nadmiarowa liczba wtrąceń, reakcji śmiechu i wypowiedzi opozycyjnych może uczynić z badania FGI arenę nieustannych potyczek słownych; ścierania się chaotycznych, niedokończonych wypowiedzi lub luźne spotkanie towarzyskie przepełnione wypowiedziami dygresyjnymi. Ważne staje się to, że nadmiar określonych reakcji korzystnych dla przebiegu badania FGI może optymalizować tylko stopień nasilenia niektórych efektów (np. efektów emocjonalnych) kosztem spadku siły aktywacji innych pozytywnych efektów lub też wzrostu nasilenia efektów negatywnych. Odwołując się do konkretnego przykładu można zauważyć, że zbyt duża liczba reakcji śmiechu w grupie może prowadzić do nadmiarowej aktywacji efektów emocjonalnych, a to z kolei może wiązać się z nadaktywacją syndromu grupowego myślenia i słabszym nasileniem efektu stymulacji i śnieżnej kuli.

Celem dokonania pomiaru nasilenia poszczególnych efektów grupowych, na etapie projektowania scenariusza przyjęto kilka istotnych założeń metodologicznych. Na scenariusz merytoryczny nałożono schemat tradycyjnej i eksperymentalnej konwencji fokusowej. Dyskusję dotyczącą wyobrażeń badanych, postrzeganych przez nich korzyści, strat i obrazu siebie w nowej roli społecznej prowadzono zgodnie z zaleceniami tradycyjnej konwencji FGI. Z kolei założenia konwencji eksperymentalnej FGI zastosowano w technice chińskiego portretu (dyskutanci porównywali szkołę do zwierzęcia i marki samochodu) i bloku 3 pytań zasadniczych (dyskutanci dzielili się poglądami, nt. znajomości nawiązanych w nowej szkole, swoich nauczycieli, dodatkowych możliwości oferowanych przez szkołę).

Owa tradycyjna konwencja bazuje na założeniu, że moderator dysponuje pełną możliwością dopasowywania stylu kierowania dyskusją do poziomu aktywności

werbalnej grupy i klimatu panującego w niej. Przekładając to ogólne założenie na język szczegółowych zaleceń, ustalono, iż w konwencji tradycyjnej moderator może operować klaryfikacjami, pytaniami pogłębiającymi lub podsumowaniami, tak często, jak uzna to za potrzebne. Kluczowym zadaniem moderatora, specyficznym dla konwencji tradycyjnej było dopytywanie się wszystkich dyskutantów nie zabierających głosu z własnej inicjatywy. Celem tego zabiegu było podjęcie próby wdrukowania badanym reguły dzielenia się własnymi spostrzeżeniami, uwrażliwienia liderów na obecność milczków oraz przełamywania oporów milczków przed publiczną artykulacją własnych poglądów.

Jeśli zaś chodzi o konwencję eksperymentalną, to przyjęliśmy, że pierwszym jej warunkiem jest to, że moderator nie zaprasza do udziału w dyskusji poprzez wywołanie do odpowiedzi poszczególnych dyskutantów lecz zwraca się do grupy jako całości. Aktywność werbalna badanego jest regulowana przez niego samego i innych rozmówców. Drugim warunkiem polega na tym, że moderator jest upoważniony do formułowania pytań tylko na poziomie grupy (pytania typu, co myślicie na temat...), a nie jednostki. Trzeci sygnalizuje, że jeśli po 5 sekundach po zakończeniu wypowiedzi, żaden z badanych nie ujawni jakiegokolwiek reakcji werbalnej, to moderator jest zobowiązany do zadania pytania: „czy jest coś jeszcze, czym chcielibyście się podzielić z grupą?”. I jeśli na przestrzeni najbliższych pięciu sekund nie zarejestruje się żadnej reakcji werbalnej ze strony dyskutantów, to moderator formułuje następne pytanie rozpoczynające nowy wątek tematyczny. Jeżeli reakcja werbalna zostanie ujawniona przez jakiegokolwiek badanego, to dyskusja jest kontynuowana, aż do tego momentu, gdy ponownie czas ciszy przekroczy 5 sekund – wtedy procedura jest powtarzana. Czwarty warunek tej konwencji jest uzupełnieniem poprzedniego i głosi, że jeżeli w ciągu 10 sekund od momentu zakończenia artykulacji pytania, moderator nie otrzyma żadnej odpowiedzi, to parafrazuje treść pytania. Jeśli zaś po upływie kolejnych 5 sekund, nie zarejestruje się żadnej reakcji werbalnej ze strony dyskutantów, to przechodzi do następnego pytania. Piąte założenie wskazuje, że moderator jest zobligowany do ścisłego przestrzegania zaplanowanego łącznego czasu trwania dyskusji prowadzonej w obrębie konkretnego wątku. Ustalono, że maksymalny czas trwania dyskusji utrzymanej w konwencji eksperymentalnej wynosi kolejno ok. 13 minut dla pierwszego wątku tematycznego, zaś dla dwóch następnych wątków po ok. 12 minut. Progi te ustalono na podstawie obserwacji przebiegu pilotażowej sesji. Szósty warunek stanowiący uszczegółwienie poprzedniego wskazuje, że dyskusja w obrębie danego wątku może zostać sfinalizowana przez moderatora po tym, jak ostatni dyskutant (zabierający głos jeszcze przed upływem maksymalnego progu czasu trwania dyskusji) zakończy swoją wypowiedź.

Siódmy warunek sygnalizuje zaś, że moderator w konwencji eksperymentalnej nie może stosować klasyfikacji i pytań pogłębiających, gdyż poprzez operowanie takimi zabiegami nie odnosiłby się do grupy, jako całości, lecz do jej konkretnych członków. Przyjęto, że moderator podczas trwania konwencji tradycyjnej i eksperymentalnej powinien okazywać dyskutantom zainteresowanie poprzez utrzymywanie kontaktu wzrokowego i sygnały paralingwistyczne.

Potrzebę zastosowania zaleceń konwencji eksperymentalnej można uzasadnić tym, że poprzez stosowanie zabiegów typowych dla konwencji tradycyjnej, tj. klasyfikacji, pytań pogłębiających lub parafraz – moderator może albo wyrównywać poziom aktywności werbalnej poszczególnych dyskutantów albo nieświadomie faworyzować wybranych rozmówców, udzielając więcej oznak uwagi i zainteresowania dla ich wypowiedzi. Tą przyczyną owej nieświadomej faworyzacji może być, np. atrakcyjność fizyczna dyskutantów, postrzegana przez moderatora zbieżność między osobistymi opiniami, a poglądami badanych, szczególnie cenione przez niego cechy osobowości, temperamentu lub style narracji. Dlatego w konwencji eksperymentalnej zakres możliwych interwencji moderatora został zawężony do zadawania pytań uwzględnionych w scenariuszu, monitorowania czasu trwania dyskusji w obrębie wątku oraz utrzymywania kontaktu wzrokowego z rozmówcami. Powyższe założenia korespondują z idealnym modelem fokusa jako badania napędzanego siłami motywacji samych dyskutantów oraz badania, w którym występuje wyraźne odgraniczenie roli moderatora od roli rozmówcy. Naszym zdaniem wartości 4 spośród 9 zaproponowanych przez nas wskaźników opisujących dynamikę badania FGI są szczególnie czułe na wpływ zróżnicowanej aktywności moderatora i dlatego wyliczono je tylko dla bloków tematycznych moderowanych zgodnie z warunkami konwencji eksperymentalnej. Do tej grupy wskaźników zaliczono:

- 1) całkowity czas upływający między następującymi po sobie wypowiedziami kolejnych badanych
- 2) łączny czas upływający między momentem zadania pytania przez moderatora a aktywacją pierwszej reakcji werbalnej ze strony grupy – moderatorzy różnią się w zakresie tolerancji co do czasu trwania ciszy
- 3) liczbę wypowiedzi wygenerowanych przez grupę na pytania moderatora – im większa aktywność moderatora w formułowaniu pytań, tym wyższe prawdopodobieństwo wygenerowania większej liczby wypowiedzi przez grupę jako całość
- 4) liczbę badanych zabierających głos w dyskusji – moderator może zachęcać milczków do włączenia się do dyskusji lub „akceptować” ich pasywność.

O ile celem etapu wstępnej aranżacji i tradycyjnej konwencji było wdrukowanie uczestnikom reguły wskazującej, że podstawowym elementem roli uczestnika badań FGI jest dzielenie się z innymi własnymi spostrzeżeniami, to z kolei założeniem konwencji eksperymentalnej było wyraźne odgraniczenie roli moderatora od roli rozmówcy i minimalizacja wpływu moderatora na przebieg badania. Zawężenie aktywności moderatora w konwencji eksperymentalnej i przekazanie informacji badanym o regułach działania grup FGI pozwoliło zobjektywizować w wymiarze międzygrupowym pomiar siły aktywacji wybranych pozytywnych efektów grupowych.

Z kolei wielkości pozostałych wskaźników są naszym zadaniem w większym stopniu zależne od właściwości badanych lub właściwości grupy. Do tej kategorii wskaźników zaliczono liczbę: bezpośrednich nawiązań, reakcji śmiechu, wtrąceń, wypowiedzi opozycyjnych oraz pytań skierowanych do rozmówców. Wartości tych wskaźników ustalano na podstawie materiału pozyskanego z całego przebiegu badania FGI. Z uwagi na większą odporność 5 powyższych wskaźników na wpływ moderatora i przyjętego przez niego stylu kierowania dyskusją, wartości tych wskaźników wyliczano też na podstawie materiału uzyskanego z tradycyjnej konwencji badania.

W przypadku negatywnych efektów grupowych proponujemy pomiar siły aktywacji dwóch negatywnych efektów grupowych: syndromu myślenia grupowego oraz konformizmu grupowego. Nie interesuje nas natomiast pomiar próżniactwa społecznego rozumianego jako zjawiska, w którym obecność innych generuje spadek produktywności działania jednostki i ujawniającego się szczególnie, gdy wykonywane zadanie jest dobrze wyuczone, postrzegane przez jednostkę jako mniej ważne lub gdy trudniej dokonać oceny indywidualnego wkładu pracy w realizację grupowego zadania [Domachowski, 2007]. Decyzję o pominięciu pomiaru nasilenia próżniactwa społecznego motywujemy tym, że lider aktywności werbalnej – osoba najczęściej zabierająca głos podczas dyskusji może operować różnorodnymi argumentami, zwiększając tym samym liczbę kategorii odpowiedzi wyodrębnionych podczas analizy materiału albo permanentnie powielać wciąż te same opinie. W tej drugiej sytuacji, próżniactwo może przekładać się na uzyskanie mniejszego bogactwa informacyjnego, gdyż lider przejawia skłonność do reprodukcji tych samych treściowo opinii, a pozostali dyskutanci relatywnie rzadko zabierają głos. Ponadto równomierny rozkład czasu przeznaczanego na wypowiedź każdego dyskutanta nie musi być równoznaczny z bogactwem informacyjnym otrzymanego materiału. Może zdarzyć się tak, że liczba kategorii wypowiedzi w grupie zdominowanej przez pojedynczych dyskutantów jest

większa od liczby kategorii odpowiedzi wygenerowanych w grupie, w której wszyscy dyskutanci byli porównywalnie zaangażowani w dyskusję.

Zrezygnowaliśmy także z pomiaru siły aktywacji efektu polaryzacji, rozumianej jako tendencja do podejmowania bardziej radykalnych decyzji i prezentacji bardziej ekstremalnych opinii w grupie aniżeli indywidualnie [Oyster, 2002]. Nasza decyzja wynika, m.in. z faktu, że w literaturze brakuje argumentów uzasadniających status efektu polaryzacji (in. przesunięcia ryzyka) jako negatywnego efektu grupowego. Ponadto wyszliśmy z założenia, że polaryzacja definiowana jest w oparciu o zmianę w zakresie radykalności opinii, a nie jej treści. W związku z tym zakładając, że zjawisko to uaktywniłoby się podczas trwania badania FGI, to prawdopodobnie nie miałyby wpływu na treściową różnorodność sformułowanych opinii, lecz bardziej na stopień ich wyrazistości.

Konformizm jako zjawisko bada się, korzystając z procedur eksperymentalnych (np. seria eksperymentów Ascha lub Scheriffa) ufundowanych na założeniu, że eksperymentator poprzez manipulację nasileniem zmiennych niezależnych (najczęściej sytuacyjnych, rzadziej osobowościowych) prowokuje jego aktywację [Bernacka, 2004; Tarkowska 1999]. Z jednej strony, procedura eksperymentalna (pod warunkiem, że uwzględnia randomizację) pozwala na ustalenie związków przyczynowo-skutkowych między zmiennymi, jednakże często nie spełnia wymogu realizmu sytuacyjnego. Potrzeba sformułowania zaleceń dotyczących optymalizacji jakości badania FGI i postulat zachowania realizmu sytuacji skłoniły nas do wnioskowania o sile konformizmu głównie na podstawie wskaźników obserwacyjnych. Przyjeliśmy, że w grupach FGI istota konformizmu manifestuje się w podporządkowaniu się do norm i oczekiwań grupy, a normą tą (a raczej metanormą) jest przemilczanie odmiennych przekonań. Ponadto na drodze estymacji modelu regresji liniowej dla częstości werbalizacji wypowiedzi opozycyjnych wykazano, że istotnymi predyktorami tej zmiennej są: nasilenie emocji adaptacyjnych odczuwanych przez dyskutanta podczas badania FGI, wymiar zachowania algorytmiczne – heurystyczne (wymiar preferencji intelektualnych) oraz nasilenie emocji kontrolujących aktywowanych na myśl o przystąpieniu do dyskusji. Powyższe zmienne objaśniające pozwalają wyjaśnić ok. 35% wariacji częstości artykulacji odmiennych opinii ($R^2=0,35$). Precyzując, im wyższe nasilenie emocji adaptacyjnych (np. zapału, ożywienia, radości), silniejsze preferencje heurystycznego stylu myślenia, a także niższe nasilenie emocji kontrolujących (np. lęku przed utratą akceptacji grupy, poczucia skrępowania), tym częstsza skłonność do artykulacji odmiennych przekonań w obecności członków własnej grupy fokusowej. Można zatem sądzić, że nasilenie emocji kontrolujących nie jest jedyną zmienną wpływającą na częstość werbalizacji odmiennych przekonań.

Badana przez nas tendencja do powstrzymywania się przed publicznym wygłoszeniem odmiennego przekonania jest regulowana zarówno przez dynamicznie zmieniające się w czasie zmienne afektywne, jak i bardziej stabilne preferencje intelektualne ujmowane na wymiarze zachowania algorytmiczne – heurystyczne.

Pierwszy wskaźnik cząstkowy niezbędny do ustalenia siły konformizmu – percepcja rozbieżności opinii (WRO) jest opracowywany z danych socjometrycznych dla 2 pomiarów, dla których odstęp czasowy wynosił w przybliżeniu ok. 60 minut. Za pomocą wskaźnika można orientacyjnie oszacować, jak silna (na tle innych grup) jest uogólniona tendencja do postrzegania przekonań rozmówców jako odmiennych od własnych.

Oblicza się go następująco:

$$WRO_x = \frac{\left(\frac{nWN_1}{nW_1} \cdot 100\% \right) + \left(\frac{nWN_2}{nW_2} \cdot 100\% \right)}{nP}$$

gdzie:

- x – nr grupy fokusowej,
- nWN – liczba odrzuceń udzielonych przez grupę na wymiarze III,
- nW – łączna liczba wyborów na wymiarze III,
- nP – liczba pomiarów (tutaj: 2),
- 1 – pretest,
- 2 – postest.

Im wyższa wartość % WRO, tym silniejsza uogólniona dla całej grupy tendencja do percepcji opinii innych dyskutantów jako odmiennych od własnych, osobistych przekonań. Kolejny wskaźnik cząstkowy (WO) informuje, jaki udział % w ogólnej liczbie wypowiedzi wygenerowanych podczas dyskusji reprezentują wypowiedzi opozycyjne. Wskaźnik ten jest ilorazem liczby wypowiedzi opozycyjnych do łącznej liczby wypowiedzi wygenerowanych przez grupę na przestrzeni dyskusji, pomnożonym razy 100%. Kolejny wskaźnik (W_{15}) – powstrzymywanie się od publicznej ekspresji wypowiedzi opozycyjnych – jest ilorazem WRO do WO. Im wyższa tendencja do postrzegania przekonań rozmówców jako rozbieżnych z własnymi (wyższa wartość WRO) oraz im rzadziej w grupie artykułuje się wypowiedzi opozycyjne (niższa wartość WO), tym silniejsza tendencja do przemilczania odmiennych przekonań (niższa wartość W_{15}). Do pomiaru siły aktywacyjnej konformizmu zastosowano także wskaźnik W_{14} , tzn. stosunek liczby wypowiedzi potakujących do opozycyjnych. Wskaźnik ten użyto również

do pomiaru nasilenia efektu grupowego myślenia, gdyż konformizm jest jednym z komponentów tego zjawiska [Aronson, 2004]. Wyższa wartość wskaźników: W_{14} i W_{15} świadczy o większej sile aktywacji efektu konformizmu. Globalna pozycja danej grupy FGI na wymiarze nasilenia konformizmu jest sumą 2 rang częściowych określających jej pozycję pod względem wielkości wskaźnika W_{14} i W_{15} , przy czym im wyższa wartość obu wskaźników, tym grupie przypisywano wyższą rangę. Globalny wynik określający nasilenie tego efektu zawiera się w przedziale 2–10, gdzie 10 oznacza najwyższą relatywną siłę aktywacji konformizmu.

Z kolei do pomiaru nasilenia syndromu grupowego myślenia zastosowano zestaw 5 wskaźników konkretyzujących przejawy działania tego zjawiska. Do tych symptomów zalicza się, np. zdominowanie dyskusji przez wąską podgrupę rozmówców, faworyzację orientacji na osiągnięcie stanu jednomyślności i utrzymanie bezkonfliktowej atmosfery nad różnorodnością opinii, powstrzymywanie się od ekspresji krytycznych uwag/wątpliwości na rzecz artykulacji reakcji potakujących. Wśród symptomów tego syndromu wskazuje się również tendencję do wyłączenia analitycznego stylu myślenia przejawiającą się w skracaniu czasu poświęcanego na przedyskutowanie atutów alternatywnych rozwiązań, identyfikację i korektę słabszych stron podjętego wyboru [Szmátka, 2007]. Inspirując się przesłankami zaczerpniętymi z teorii grupowego myślenia Janisa [Janis, 1972, 1982], skonstruowano 5 wskaźników:

1) wskaźnik monopolizacji dyskusji przez najbardziej aktywnego werbalnie rozmówcę (W_{10}) – im wyższa wartość W_{10} , tym zakłada się wyższe nasilenie grupowego myślenia

$$W_{10} = \frac{t_d}{t_g} \cdot 100\% - \frac{100\%}{N}$$

gdzie:

N – liczebność grupy,

t_d – czas trwania wszystkich wypowiedzi wygenerowanych przez najbardziej aktywnego rozmówcę w 3 blokach tematycznych dyskusji utrzymanych w konwencji eksperymentalnej,

t_g – czas wypowiedzi wszystkich dyskutantów (uwzględnienie tylko części eksperymentalnej); $\frac{100\%}{N}$ – oczekiwany dla jednego rozmówcy udział procentowy jego wypowiedzi

– wskaźnik W_{10} informuje, o jaki procent „norma oczekiwanej aktywności” ($100\%/N$) została przekroczona przez lidera aktywności werbalnej; innymi słowy, jaka jest nadwyżka czasu trwania jego wypowiedzi;

2) wskaźnik W_{11} , czyli liczba wypowiedzi, w których dyskutanci porównują dwie opcje lub eksponują słabsze strony wiążące się z wyborem danej opcji lub konstruktywnie wyrażają wątpliwości wobec argumentów rozmówców – im mniej wypowiedzi świadczących o aktywacji analitycznego trybu przetwarzania danych, tym zakłada się wyższe nasilenie myślenia grupowego;

3) wskaźnik W_{12} , czyli łączny czas trwania dyskusji pomniejszony o czas artykulacji wypowiedzi dygresyjnych – im krótszy czas dyskusji (wyrażony w sekundach), tym zakłada się wyższe nasilenie tego efektu;

4) wskaźnik W_{13} , czyli rozstęp liczby odpowiedzi – jest to różnica między liczbą odpowiedzi zaproponowanych przez lidera pomysłów, a najmniejszą liczbą odpowiedzi – im wyższa wartość W_{14} , tym oczekuje się bardziej nasilonej aktywacji syndromu grupowego myślenia;

5) wskaźnik W_{14} , czyli stosunek liczby wypowiedzi potakujących do opozycyjnych

– liczba wypowiedzi potakujących i opozycyjnych jest wyliczana dla całej dyskusji

– im wyższa wartość wskaźnika W_{14} , tym badani bardziej orientują się na podtrzymywanie życzliwej atmosfery spotkania niż krytyczne odnoszenie się do wypowiedzi rozmówców – tym samym zakłada się wyższe nasilenie grupowego myślenia.

Ustalono, iż dla wyższego nasilenia syndromu grupowego myślenia są diagnostyczne: wyższa wartość wskaźników: W_{10} , W_{13} i W_{14} oraz niższa wartość wskaźników: W_{11} i W_{12} . Sumaryczny wynik wskazujący na siłę aktywacyjną tego efektu przyjmuje wartości z zakresu 5–25, gdzie 25 (iloczyn 5 wymiarów i maksymalnej wartości rangi równej 5) oznacza jego relatywnie najwyższe nasilenie.

Reasumując celem oszacowania relatywnego nasilenia efektu grupowego myślenia, proponujemy zestaw 5 następujących wskaźników: monopolizacja przestrzeni dyskusyjnej przez lidera aktywności werbalnej (W_{10}), liczba wypowiedzi świadczących o analitycznym stylu przetwarzania informacji (W_{11}), czas trwania dyskusji wymagającej porównania 2 opcji decyzyjnych (W_{12}), rozstęp liczby odpowiedzi (W_{13}) i stosunek częstości wypowiedzi potakujących do opozycyjnych (W_{14}).

Z kolei celem oszacowania relatywnego nasilenia konformizmu sugerujemy zastosowanie 2 wskaźników, takich jak: stosunek wypowiedzi potakujących do opozycyjnych (W_{14}) i siła tendencji do powstrzymywania się przed publiczną

artykulacją odmiennych przekonań, mimo dostrzegania poglądów odmiennych od własnych przekonań (W_{15} – WRO/WO).

Jak wspomniano, dla praktyków badań społecznych i marketingowych korzystających z metody zogniskowanego wywiadu grupowego kluczowym celem jest pozyskanie informacji umożliwiających zleceniodawcom badania rozstrzygnięcie pytań problemowych lub problemów decyzyjnych – informacji różnorodnych, unikalnych i nasyconych. Jak wykazały wyniki naszych badań, poszczególne wymiary metodologicznej jakości badania FGI, in. siła aktywacji efektów grupowych, wpływają na jakość informacji pozyskanych za pomocą tej metody (rozważania te zostaną podjęte w ostatniej części artykułu). Zatem warto ukierunkować przyszłe badania w stronę poszukiwania czynników potencjalnie różnicujących nasilenie pozytywnych i negatywnych efektów grupowych. Można na przykład sprawdzać, jak cechy osobowości i temperamentu, predyspozycje intelektualne, style przetwarzania informacji i kompetencje interpersonalne dyskusantów lub preferowany przez moderatora styl kierowania dyskusją wpływają na nasilenie efektów grupowych. Nasz artykuł prezentuje zestaw wskaźników i zasad (zalecenia konwencji eksperymentalnej) pozwalających w sposób zobiektywizowany (tj. minimalizujący wpływ odmiennej aktywności moderatora w różnych sesjach) zweryfikować, czy rozważana tu zmienna jest faktycznie czynnikiem różnicującym nasilenie efektów grupowych i w rezultacie pośrednio wpływającym na jakość pozyskanych informacji.

PROPOZYCJA OCENY JAKOŚCI PRAKTYCZNEJ FOKUSA

W przypadku diagnozy praktycznej jakości badania FGI przyjętą przez nas jednostką analizy jest każda wypowiedź dyskusanta wygenerowana na przestrzeni całego badania i zgodna z intencją pytania moderatora. Uwzględniliśmy też wypowiedzi wygenerowane przez badanych w toku tradycyjnej konwencji fokusowej, ponieważ w naszej opinii różne wymiary praktycznej jakości fokusa (różnorodność, nasycenie i unikalność) w większym stopniu zależą od zdolności oraz preferencji poznawczo-intelektualnych badanych niż od przyjętego przez moderatora stylu kierowania dyskusją. Z analizy wyłączyliśmy wypowiedzi zgodne z problematyką dyskusji, ale niezgodne z intencją pytania moderatora. Dla przykładu, w toku dyskusji moderator zadaje pytanie – *co sądzicie na temat dodatkowych możliwości, jakie oferuje wam szkoła?*, po czym jeden z dyskusantów odpowiada – *uwagam, że w szkole jest za dużo zajęć i należałoby skrócić plan lekcji*. W takim przypadku pomimo, że wypowiedź dyskusanta dotyczy

szkolnictwa licealnego, to nie zostanie poddana analizie, gdyż nie jest ona zgodna z intencją pytania moderatora. W naszej opinii niezasadnym zabiegiem jest również tworzenie kategorii określających wizerunek szkoły na podstawie rekonstrukcji wizerunku uczniów. Na przykład na podstawie wypowiedzi *90% osób chodzących do liceum jest leniwych* jesteśmy w stanie utworzyć kategorię dotyczącą charakterystyki uczniów, ale już nie szkoły. Kategoria *instytucja pełna leniwych uczniów* nie dostarcza nam informacji o szkole, ale o uczniach. Bardziej wartościowa byłaby kategoria *szkoła jako instytucja nie potrafiąca motywować uczniów do nauki* – ale tworzenie takiej kategorii na podstawie przytoczonego materiału uznajemy za ryzykowną interpretację nie przystającą do danych – uczniowie mogą być leniwi również z powodu wpływów wywieranych przez kolegów, czy nieformalnych przepisów roli ucznia.

Powyższe przykłady wypowiedzi dyskutantów stanowią rodzaj odpowiedzi, których zakres tematyczny pozostaje w związku z problematyką badania, ale nie jest zgodny z intencją pytania moderatora. Co za tym idzie, są to wypowiedzi wyłączone z dalszej analizy, podobnie jak wątki dygresyjne, czyli wypowiedzi badanych, które oprócz tego, że nie są zgodne z intencją pytania moderatora, to nie pozostają w związku z problematyką dyskusji. Przykładem wątku dygresyjnego jest poniższa sekwencja wypowiedzi badanych, stanowiąca fragment transkrypcji:

7: *Ono [fiat seicento] potrafi wiele przetrwać, no. Podczas, gdy kiedyś jechaliśmy do Warszawy z chłopakami, to dwie sarny zabiliśmy, ale mimo tego jakoś tam dojechaliśmy.*

5: *To trzeba było przekleić taką sarenkę i odkreślić dwie kreski [śmiejch w grupie]*

8: *Będzie straszło następne sarny.*

3: *A na kolację gulasz z dziczyzny.*

7: *Nie, jechaliśmy dalej, a później do McDonalda [śmiejch w grupie].*

4: *Nie ma, jak McDonald, no nie.*

2: *Ciekawe swoją drogą, skąd oni mają zapasy w tym McDonalddie?*

7: *No właśnie, może to wywożą do McDonalda.*

Ponadto na potrzeby projektu badawczego zdecydowaliśmy się na wyłączenie z analizy każdej wypowiedzi, której treść jest na tyle wieloznaczna lub niesprecyzowana, że groziłaby dokonaniem przez nas interpretacji nieadekwatnej do treści zebranych danych. Zatem analizie proponujemy poddawać tylko jednoznaczne wypowiedzi dyskutantów, które w swojej treści ściśle odpowiadają intencji pytania moderatora.

Celem diagnozy praktycznej jakości materiału zebranego z poszczególnych sesji FGI, należy dokonać operacjonalizacji „bogactwa informacyjnego”. W tym

celu skonstruowaliśmy 3 wskaźniki – wskaźnik zróżnicowania, nasycenia oraz unikalności. Poniżej prezentujemy opis każdego z nich.

Pierwszym wskaźnikiem niezbędnym do zdiagnozowania bogactwa informacyjnego uzyskanego materiału jest wskaźnik zróżnicowania (WZ), czyli liczba kategorii odpowiedzi wyodrębnionych przez badacza w oparciu o treść wypowiedzi wygenerowanych przez grupę FGI w następstwie pytania moderatora. W tym miejscu warto odwołać się do sposobu definiowania kategorii w ramach metodologii teorii ugruntowanej. W powyższej orientacji zakłada się, że „kategoria powstaje w procesie różnicowania elementów obserwowalnej rzeczywistości bądź zjawisk według jakiegoś kryterium” [Konecki, 2000: 29]. Dokonawszy przeniesienia powyższej definicji na potrzeby pracy uznajemy, iż kategorie odpowiedzi dyskutantów powstają poprzez różnicowanie ich wypowiedzi według kryterium zawartego w pytaniu moderatora. Przy tym podkreślenia wymaga fakt, że warunkiem wyodrębnienia danej kategorii jest istnienie argumentów, które ją uzasadniają. W naszej opinii taki, a nie inny sposób wyróżnienia poszczególnych kategorii odpowiedzi jest bardziej uzasadniony niż proste sumowanie odpowiedzi dyskutantów, prowadzące z reguły do mnożenia synonimicznych wypowiedzi nie zwiększających wiedzy badacza. Załóżmy, że na pytanie: *Jakim samochodem mogłaby być uczelnia?* dany dyskutant wskazuje zarzewiały polonez, argumentując swój wybór w następujący sposób: *Moja uczelnia to stara kamienica. Dlaczego zarzewiały? Bo moja uczelnia przecieka. I w niektórych salach nie można używać światła, bo grozi to spięciem*, a kolejny dodaje: *Wołga, ponieważ Wołga była z założenia takim samochodem, który miał być takim wschodnim mercedesem, takim ekskluzywnym, ale ciągle po takiej starej radzieckiej myśli technologicznej. A wiem, że studia są takie, że starają się być takie nowoczesne, starające się być takie dostosowane, podciągnięte pod Zachód, jeśli chodzi powiedzmy o taki sprzęt, wygląd tego wszystkiego, ale jednak ciągle gdzieś jest coś takiego, co nam się kojarzy z taką swojską, wschodnią częścią Europy*. Na podstawie tego materiału jesteśmy w stanie wyodrębnić dwie kategorie odpowiedzi rozumiane jako dwa różnego rodzaju znaczenia nadane uczelni na drodze metaforyzacji – porównania jej do samochodu. Pierwszą kategorią jest *szkoła jako budynek o niezadowalającym stanie technicznym*, a drugą jest *szkoła jako instytucja bezskutecznie aspirująca do zachodnich standardów*. Z kolei, jeśli w odpowiedzi na postawione wyżej pytanie dyskutanci wskazują poloneza, malucha i trabanta, za każdym razem uzasadniając swoje odpowiedzi w podobny sposób, to mimo tego, że wypowiedzi dyskutantów odwołują się do różnych modeli samochodów, na ich podstawie utworzymy tylko jedną kategorię. Taką decyzję motywujemy tym, że uzasadnienie wyboru każdego z wyżej wy-

mienionych samochodów odnosi się do równoważnych treściowo argumentów, czyli nie zwiększa bogactwa informacyjnego. Tym samym, im wyższa wartość WZ, tym większe zróżnicowanie odpowiedzi dyskutantów. Nie wyobrażamy sobie sytuacji, w której analiza materiału uzyskanego z wykorzystaniem metody jakościowej bazowałaby tylko na samych prostych operacjach arytmetycznych. Specyfika zogniskowanego wywiadu grupowego wymaga przyjęcia podejścia uwzględniającego przede wszystkim treść, a nie liczbę wypowiedzi dyskutantów.

Kolejny wskaźnik – wskaźnik nasycenia kategorii (WN) określa liczbę rozłącznych, tzn. zróżnicowanych treściowo argumentów (uzasadnień lub przykładów) przytoczonych przez badanych celem wyjaśnienia swoich wypowiedzi. Sparafrazowane uzasadnienia, niosące tą samą treść będą traktowane jako jeden argument uzasadniający konkretną kategorię.

Wskaźnik WN obliczamy według poniższego wzoru:

$$WN_x = \frac{nAK_1 + nAK_2 + nAK_k}{nK}$$

gdzie:

- x – numer grupy fokusowej,
- nAK_1 – łączna liczba argumentów uzasadniających pierwszą kategorię,
- nAK_2 – łączna liczba argumentów uzasadniających drugą kategorię,
- nAK_k – łączna liczba argumentów uzasadniających n – tą kategorię,
- nK – łączna liczba kategorii wygenerowanych przez dyskutantów, a wyodrębnionych przez badacza.

Zatem wskaźnik WN jest ilorazem sumy łącznej liczby argumentów uzasadniających wszystkie wygenerowane przez badacza kategorie do łącznej liczby tych kategorii. Wskaźnik WN skonstruowaliśmy w oparciu o średnią arytmetyczną. Zabieg ten uznajemy za rodzaj uproszczenia, które posłuży nam do relatywizacji wyników otrzymanych dla poszczególnych sesji FGI. Nie zdecydowaliśmy się na zastosowanie średniej ważonej, ze względu na to, że dany argument może nie zwiększać bogactwa informacyjnego materiału, a mimo to inspiruje kolejną wypowiedź. Stąd nie jesteśmy uprawnieni do hierarchizacji znaczenia argumentów. Reasumując, za miarę nasycenia kategorii uznajemy różnorodność argumentów w postaci uzasadnień lub przykładów przytoczonych przez dyskutantów w nawiązaniu do określonej wypowiedzi. Im wyższa wartość wskaźnika WN, tym wyższy stopień nasycenia kategorii.

Z kolei wskaźnik unikalności (WU) definiujemy jako liczbę odpowiedzi unikatowych na pytanie moderatora. Przez określenie „unikatowa” mamy na

myśli taką wypowiedź dyskutanta, która we wszystkich sesjach pojawiła się tylko podczas jednego fokusa. Wskaźnik WU informuje o tym, na ile materiał uzyskany podczas danej dyskusji jest nieszablonowy, oryginalny i wychodzący ponad utarte schematy myślenia. Im wyższy wskaźnik WU, tym bardziej niekonwencjonalne spojrzenie na problem będący przedmiotem dyskusji.

Nie jesteśmy w stanie stwierdzić na ile pełne jest zróżnicowanie odpowiedzi dyskutantów lub nasycenie wybranej kategorii, czy też na ile materiał zebrany podczas dyskusji jest unikalny. Naszym celem jest relatywizacja uzyskanych wskaźników – porównywanie wielkości wskaźnika właściwego dla danej sesji ze wskaźnikami otrzymanymi dla pozostałych sesji. Innymi słowy, interpretacja tych 3 wskaźników pozwala wnioskować, czy stopień różnorodności, nasycenia lub unikalności kategorii wyodrębnionych przez badacza dla konkretnej sesji jest większy, mniejszy lub porównywalny z innymi sesjami.

Zaprezentowane wskaźniki sugerujemy wyliczać rozłącznie dla pytań zasadniczych oraz pytań projekcyjnych. Rozróżnienie to podyktowane jest odmienną charakterystyką pytań postawionych badanym. Pytania projekcyjne bardziej niż pytania zasadnicze angażują myślenie twórcze, którego istotą jest giętkość, plastyczność, zdolność do realizacji operacji intelektualnych na materiale abstrakcyjnym, wieloznacznym i słabo ustrukturalizowanym. Tym samym powyższe zadania mogą być zróżnicowane pod względem trudności i w efekcie mogą one różnicować stopień różnorodności i uzasadnienia wypowiedzi dyskutantów.

W celu zidentyfikowania sesji, która w porównaniu z pozostałymi pozwoliła na zebranie najbogatszego materiału przyjęliśmy założenie wskazujące, że im wyższe wskaźniki zróżnicowania, nasycenia oraz unikalności tym lepsza praktyczna jakość danego fokusa. Tym samym, uwzględniając przyjęte wskaźniki bogactwa informacyjnego, można sprecyzować, że im większa liczba kategorii, rozłącznych argumentów uzasadniających daną kategorię oraz wypowiedzi unikatowych, tym wyższa merytoryczna jakość fokusa.

ZAKOŃCZENIE – RELACJA MIĘDZY METODOLOGICZNĄ A PRAKTYCZNĄ JAKOŚCIĄ BADANIA FGI

W końcowym fragmencie niniejszego artykułu pragniemy podjąć próbę wyjaśnienia relacji między metodologiczną a praktyczną jakością fokusa w świetle danych uzyskanych na drodze przeprowadzonych przez nas badań.

Po pierwsze stwierdzono, że wyższa siła aktywacji efektów emocjonalnych, tj. efektu bezpieczeństwa i spontaniczności może stymulować dyskutantów z grup

FGI do generowania bardziej różnorodnych lub unikalnych wypowiedzi. Emocje kontrolujące (np. lęk) zawężają zakres uwagi podmiotu do świata wewnętrznych przemyśleń, z kolei emocje adaptacyjne (np. ożywienie, zapał) ukierunkowują uwagę w stronę bodźców działających w otoczeniu zewnętrznym. Przenosząc to ogólne założenie psychologiczne na pole badań FGI można stwierdzić, że dyskutant przeżywający lęk przed, np. krytyką rozmówców lub odrzuceniem ze strony grupy może być nadmiernie zaabsorbowany antycypacją potencjalnych kosztów i strat wiążących się z wprowadzeniem do dyskusji nowego wątku tematycznego lub z publiczną artykulacją niekonwencjonalnych lub odmiennych od interlokutorów przekonań. Silniejsza tendencja do przeżywania emocji kontrolujących aktywowanych na myśl o przystąpieniu do badania może skłonić dyskutanta do rezygnacji z wygłoszenia własnej opinii lub zachęcić do dokonania treściowej replikacji poprzednich poglądów, które nie wzbudziły w grupie oporu – w ten sposób badany nie przyczynia się do wzrostu liczby wypowiedzi unikalnych i treściowo zróżnicowanych.

Po drugie, również wyższa siła aktywacyjna syndromu grupowego myślenia może powstrzymać przed artykulacją niekonwencjonalnych lub nowych w aspekcie treściowym wypowiedzi. Osiowym symptomem powyższego efektu jest dążenie do utrzymania życzliwej i bezkonfliktowej atmosfery oraz zachowania spójności grupowej, a każdy pogląd, zwłaszcza niekonwencjonalny generuje ryzyko ujawnienia się w grupie różnych stanowisk, mieszanych nastawień. W rezultacie taki pogląd może stać się przyczynkiem do zawiązania się konfliktu i rozpadu grupy.

Po trzecie, mniejsze nasilenie pozytywnych efektów zadaniowych, tj. efektu stymulacji i śnieżnej kuli może być barierą powstrzymującą przed pozyskaniem bardziej pogłębionych wypowiedzi, szczególnie gdy dyskutanci przejawiają słabszą tendencję do postrzegania rozmówców jako atrakcyjnych interpersonalnie. Im mniejsza skłonność do przypisywania członkom własnej grupy fokusowej atrybutów atrakcyjności interpersonalnej, np. inteligencji, tendencji do oryginalnego myślenia, umiejętności przekonującego argumentowania własnych poglądów, tym słabsza motywacja do intensywnego lub długotrwałego angażowania zasobów uwagi oraz pamięci długotrwałej umożliwiających odnoszenie się do spostrzeżeń innych na drodze komentowania, uzupełniania i klaryfikowania wypowiedzi innych i zadawania pytań.

Po czwarte, można zauważyć, że istnieje przełożenie między metodologiczną a praktyczną jakością badania FGI, dlatego wysiłki badawcze warto ukierunkować w stronę poszukiwania czynników regulujących oraz modyfikujących stopień nasilenia efektów grupowych. Wyniki naszego projektu badawczego mogą inicjować

ważny z praktycznego punktu widzenia trend w badaniach FGI – trend, którego celem jest identyfikacja regulatorów siły aktywacji efektów grupowych i tym samym pośrednio wpływających na różnorodność, unikalność i nasycenie informacji pozyskanych z wykorzystaniem metody zogniskowanego wywiadu grupowego.

BIBLIOGRAFIA

- Akert R.M., Aronson E., Wilson T.D. [2004], *Psychologia społeczna*, Zysk i S-KA Wydawnictwo, Poznań.
- Bernacka R.E. [2004], *Konformizm i nonkonformizm a twórczość*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Domachowski D. [2007], *Przewodnik po psychologii społecznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Janis Irving L. [1972], *Victims of Groupthink*, New York: Houghton Mifflin.
- Janis Irving L. [1982], *Groupthink: Psychological Studies of Policy Decisions and Fiascoes*. Second Edition. New York: Houghton Mifflin.
- Konecki K. [2000], *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa
- Lisek-Michalska J. [2007], Lisek-Michalska J., Daniłowicz P., (red.) (2007) *Zogniskowany wywiad grupowy. Studia nad metodą*, Wydanie II poszerzone, Łódź: Wyd. UŁ
- Malinowski H. [2007], *Badanie dynamiki grupy w fokusie*, [w:] *Zogniskowany wywiad grupowy. Studia nad metodą* (red.) P. Daniłowicz, J. Lisek-Michalska, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Nikodem ska-Wołow nik A.M. [1999], *Jakościowe badania marketingowe*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne
- Oyster C. K. [2002], *Grupy*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań
- Szmatka J. [2007], *Małe struktury społeczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa
- Tarkowska E. [1999], *Konformizm*, [w:] *Encyklopedia Socjologii*, t. IV., (red.) Z. Bokszański, Oficyna Naukowa, Warszawa.

Jolanta Lisek-Michalska
Marcin Lipiec
Anna Olczyk

METHODOLOGICAL AND PRACTICAL EVALUATION OF FOKUS GROUP INTERVIEW (FGI) – A PROPOSAL OF EVALUATIVE PROCEDURE

Abstract

The main goal of FGI praxis is to gather (diverse, rich and unique) pieces of information that can help clients, for whose companies the research is conducted, address the problems or decisions that they need to make. Based on our research results we can claim that the strength of the activation of different group effects influences the quality of merit in FGI research. To be precise, the dimension

of information richness is regulated by the strength of the activation of the stimulation effect and the snowballing effect. The other two dimensions (diversity and uniqueness) derive from the level of the intensity of the security effect, the spontaneity effect and the group thinking syndrome.

If there is a relation between methodological and practical research quality in FGI, it is worth looking into factors that can differentiate the strength of the activation of these group effects.

Our article is a proposal (of how it might be done) that involves indicators and rules allowing for the objective testing of whether an analyzed variable (e.g. a feature of character of a focus group participant) is an actual factor that differentiates the escalation of group effects and at the same time indirectly affects the practical quality of FGI.

Key words: focus group interview, group dynamics, quality of FGI research